Jaco Zuijderduijn

Het dorp: wie weet nog hoe het was?

Ondernemende plattelanders vertellen over hun leven in Rijnland, ca. 1540

Dit artikel maakt gebruik van enkele unieke bronnen, waaronder interviews, waarin 16de-eeuwse dorpelingen uitgebreid aan het woord komen. Zij vertellen ons in geuren en kleuren over het leven op het platteland van Rijnland, buiten de stad Leiden, aan de rand van de dorpen Leiderdorp en Zoeterwoude. Net als vrijwel alle andere Hollandse plattelanders, waren zij genoodzaakt voor de markt te produceren. Hoe zij dat deden en welke rol kinderen, familie, buren en stedelijke ondernemers daarbij speelden, staat hier centraal.

Hoe was dat eigenlijk, het leven in een Hollands dorp in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd? Op de zompige Hollandse bodem was het niet mogelijk om graan te verbouwen. Voor hun dagelijks brood waren de Hollandse dorpsbewoners daarom afhankelijk van graan dat werd aangevoerd vanuit Noord-Frankrijk en het Oostzeegebied en vervolgens in de Hollandse steden te koop werd aangeboden. Deze graanhandel – de 'moedernegotie' – dwong dorpelingen tot commercialisatie. Zij brachten producten uit de tuinbouw, zuivelproductie en huisnijverheid op de stedelijke markt en gebruikten de opbrengsten om graan te kopen.

Het gevolg hiervan was dat in Holland de verhouding tussen stad en platteland atypisch was. Terwijl elders in Europa de plattelanders vooral graan aan de dichtstbijzijnde stad leverden, waren het in Holland juist de stedelingen die graan leverden aan het omringende platteland. Het Hollandse dorp had ook in een ander opzicht een apart karakter: in de late middeleeuwen was het gewest al behoorlijk verstedelijkt. Het ging daarbij om een aantal middelgrote steden, en veel kleinere. De stad was altijd dichtbij – wat wellicht niet verwonderlijk is gezien de marktafhankelijkheid van de dorpelingen – en banden tussen stad en platteland waren vaak nauw.

Geen wonder dat de Hollandse dorpelingen bedrijvig waren. Uit een landsheerlijk onderzoek, gehouden in 1514, blijkt dat het gros actief was in huisnijverheid – vooral textielproductie – en transport. Vaak combineerden zij dit met agrarische activiteiten, zoals veeteelt en visvangst.[1] De dorpelingen waren flexibel: hun werkzaamheden konden van maand tot maand verschillen. Het uiteindelijke doel was geld verdienen, door het verrichten van loonarbeid, of door producten op de markt te verkopen. Met het verdiende geld werd het dagelijks brood verworven. De scheidslijn tussen commercieel ingestelde dorpelingen en naburige stedelingen viel daarom niet altijd eenvoudig te trekken. Vanaf de 14de eeuw werd er door stedelingen daarom geklaagd over huisnijverheid op het platteland: in hun pogingen een inkomen te verwerven gingen dorpelingen zich meer en meer bezighouden met typisch stedelijke neringen, zoals textielproductie en scheepsbouw, en ook de verkoop van voedingsmiddelen zoals brood en vlees.

Dit was tegen het zere been van veel steden, die hun inkomsten haalden uit zwaar belaste vormen van handel en nijverheid, en deze ook uitvoerig reguleerden in een poging de kwaliteit van lokale producten te waarborgen. Die regeltjes en belastingen – de schrik van iedere ondernemer – waren er niet op het platteland. Hier hoefde een ondernemer zich niet te houden aan de tientallen verordeningen die in de vuistdikke stedelijke keurboeken stonden. Bovendien kon hij hier *tax-free* produceren, waren de lonen laag, en stond er een flink arbeidspotentieel klaar om aan de slag te gaan.[2] Buiten de steden bevond zich dus een ideaal ondernemersklimaat – een 'lagelonenland' waar handige stedelijke ondernemers hun productie naartoe verplaatsten. *Outsourcing* van de steden naar de dorpen dus.[3]

Ook in Leiden ondervond men concurrentie van de buitennering. De Leidenaren hadden met lede ogen aanschouwd hoe vooral sinds 1531 de textielnijverheid net buiten de stad, in Leiderdorp en Zoeterwoude, een hoge vlucht genomen had. Enkele Leidse wolwevers verklaarden in 1539 onder ede dat wol die in Leiderdorp werd geproduceerd, de stad werd binnengesmokkeld; waarschijnlijk om daar verder verwerkt te worden. Dat ging volgens hen als volgt in zijn werk: vele Leidenaren veinsden naar de kerk van de Minderbroeders buiten de stad te gaan, of naar de boerderijen, maar gingen in werkelijkheid wol inkopen

> ende an haer lijf in mouwen ende diefsacken heymelicken binnen leyden brengen tot twee ofte drie malen.[4]

Behalve deze textielindustrie was er in de dorpen buiten Leiden een omvangrijke steen- en kalkindustrie. Samen met de textielindustrie verschafte die weer werk aan maar liefst 38 tapperijen, acht herbergen en verschillende bakkers en slagers die zich in Leiderdorp en Zoeterwoude gevestigd hadden.[5]

Die florerende dorpen zaten Leiden danig in de weg. De stad zat in de 16de eeuw namelijk aan de grond. De textielnijverheid leed onder Engelse en Schotse concurrentie en Leiden was opgescheept met een torenhoge schuldenlast. In een poging de stad vlot te trekken, trokken de stadsbestuurders ten strijde tegen de buitennering, die in hun ogen mede verantwoordelijk was voor de Leidse malaise. De sleutel tot succes lag in de handen van de landsheerlijke ambtenaren van het Hof van Holland, die met sluitende wetgeving moesten komen. Gelukkig lieten dezen zich niet alleen door de Leidenaren informeren, maar trokken zij er ook zelf op uit om te zien hoe het zat met die buitennering. De uitgebreide procesdos-

siers die zij opstelden, schetsen een uniek beeld van de 16de-eeuwse Hollandse dorpeling. Belangrijker nog: in de procesdossiers komen de ondernemende plattelanders ook uitvoerig aan het woord en vertellen zij ons over hun leven.

Dorpelingen vertellen

In 1539 maakte een raadsheer van het Hof van Holland, Jasper van Hoogelande (ca. 1482-1546), samen met het Leidse stadsbestuur een wandeling in het gebied tussen de stadsmuren en de dorpskernen van Leiderdorp en Zoeterwoude. Het gezelschap klopte aan bij de huizen en sprak met de dorpelingen – getuige het uitvoerige verslag dat is bewaard gebleven.[6] Op basis hiervan werden 77 mensen gedagvaard, die werden uitgehoord door twee andere raadsheren, Willem van Alkmaar (ca. 1494-1543) en Cornelis Suys (ca. 1509-1580), tussen 30 december 1540 en 6 januari 1541.[7] Hun woningen en bedrijfspanden staan aangegeven op de kaart die de gezworen landmeter van het hoogheemraadschap Rijnland, Pieter Sluyter, maakte (afb. 2) – wellicht bij deze gelegenheid?[8] De kaart toont een concentratie van huisjes buiten de stadspoorten, en ook molens, steenplaatsen en kalkovens. De meesten van de geïnterviewden woonden buiten de Hogewoerdspoort aan de Nieuwe Rijn (52) en buiten de Zijlpoort aan de Oude Rijn (17) – aan de belangrijkste waterwegen ten oosten van Leiden.

De dorpelingen werden uitgehoord over hun levenswandel. De directe aanleiding hiervoor was een decreet uit 1540, dat huisnijverheid verbood binnen een straal van 500 *roeden* (ca. 1,9 km) buiten Leiden (afb. 3). Er was echter een complicerende factor: het decreet voorzag namelijk in een overgangsregeling. Wie al vóór 1514 in huisnijverheid actief was, mocht gedurende de rest van zijn of haar leven doorgaan; wie tussen 1514 en 1531 was begonnen moest stoppen, maar had wel recht op financiële compensatie; wie pas was begonnen ná de *Order op de buitennering* van 1531, die de huisnijverheid op het platteland verbood,

moest eenvoudig stoppen. Het was dus niet alleen zaak helder te krijgen of de 77 geïnterviewden begonnen waren met huisnijverheid, maar ook wanneer zij dat gedaan hadden. Op basis van de interviews bleek dat 23 gedagvaarden niet schuldig waren aan huisnijverheid. Van de 54 resterenden werd van maar liefst 19 blijkbaar vastgesteld dat zij na 1531 waren begonnen: zij moesten stoppen zonder compensatie. Nog eens twaalf moesten eveneens stoppen, maar zij kregen wel een compensatie variërend van 1,80 tot 120 guldens. Veertien van de geïnterviewden mochten doorgaan, maar kregen wel te horen dat zij hun professie niet aan hun kinderen door mochten geven. Wat er met de resterende negen gebeurde is onduidelijk.

Er stond tijdens de interviews dus wel het een en ander op het spel: de dorpelingen werden verdacht van huisnijverheid en de antwoorden die zij gaven bepaalden of zij konden doorwerken of niet – en zo niet, op welke compensatie zij konden rekenen.[9] Dat het hielp om aan te tonen al voor 1531, of zelfs voor 1514 in de huisnijverheid actief te zijn geweest, begrepen de meesten heel goed. Velen claimden dat huisnijverheid al ruim voor 1514 in hun huizen werd gepraktiseerd, zoals de bakker Claes Reyers zoon, die het volgende zei over zijn nering:

> welcke backerye zijn vader in zijn leven wel achtien jairen gedaen heeft, als oick zijn moeder ende hoer vader Claes Valcke zoon, die daer mede gebacken hadden, twelck wel 50 ofte 60 jairen geleden es, alsoe hy thuys cofte int jaer van XIIII hondert ende LXVIII, als bleeck by een scepenen besegelde brieff van Leyden, ons verthoent …[10]

Om zijn claim kracht bij te zetten, toonde Claes de landsheerlijke ambtenaren dus zelfs een koopcontract, waaruit bleek dat zijn ouders als bakkers buiten de Hogewoerdspoort gewerkt hadden, net als zijn grootvader. Ook verschillende andere geïnterviewden beriepen zich op anciënniteit,[11] ongetwijfeld deels in de hoop dat de lands-

Afb. 1 Twee woningen in de polder Streekt bij Alphen aan den Rijn, met bijenkorven en een zeilboot. Pieter Sluyter, ca. 1541-1545. Erfgoed Leiden en omstreken, Topografisch historische atlas, Kaart van landerijen van het Catharina Gasthuis in Alphen aan de Rijn, signatuur PV71829.1.

Afb. 2 Kaart van de bebouwing buiten Leiden door Pieter Sluyter, ca. 1550. Erfgoed Leiden en omstreken, Topografisch historische atlas, PV 317 & Wikimedia Commons.

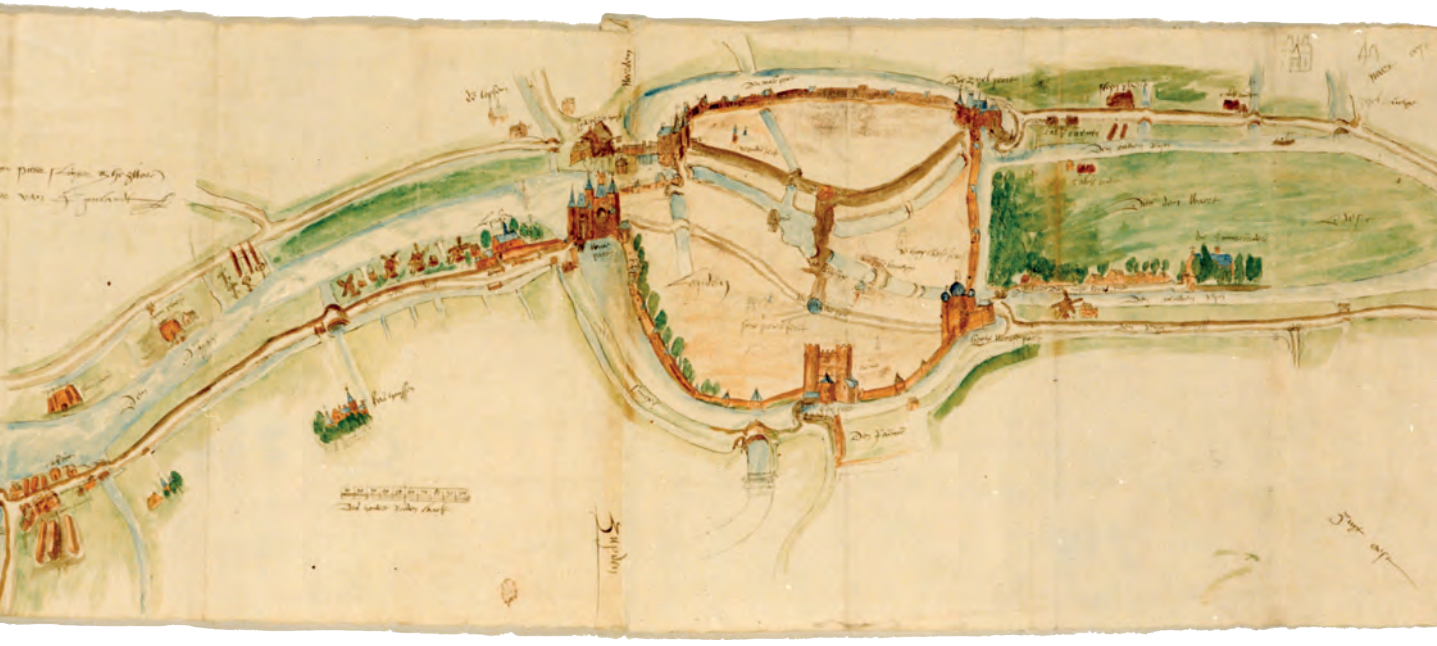

heerlijke ambtenaren zich iets zouden aantrekken van het gewoonterecht dat de dorpelingen meenden te hebben. Deze insteek leidde ertoe dat de meeste geïnterviewden een op het eerste gezicht zorgvuldige levensbeschrijving opgaven, maar dat hun verklaringen vast hier en daar wat aangedikt, en daardoor gekleurd waren.

Dat laatste blijkt bijvoorbeeld uit het relaas van Cornelis Aert zoon, die antwoordde:

> dat zijn huys, daerinne hy woende, staende die neeringe wel seshondert gulden gelden soude ende indien die neeringe daer verboden wordt, es geen driehondert gulden waert …[12]

Cornelis wees de raadsheren er met deze uitspraak even fijntjes op dat zijn huis relatief veel waard was – tenminste, zolang er huisnijverheid bedreven kon worden. Ook anderen deden hun best om de landsheerlijke ambtenaren te overtuigen van de waarde van hun huizen, in de hoop de gedroomde compensatie op te drijven. Dit is ongetwijfeld waarom Aernt Jans zoon 'seyt, dat hy noch wel tweehondert gulden vertimmert heeft int voors. huys'.[13] Voorzichtigheid is dus geboden – zoals bij vrijwel elke historische bron – en de interviews moeten gelezen worden binnen de specifieke historische context. Doen we dat, dan komen er mensen aan het woord die we verder hoogst zelden horen, en die vertellen over hun leven op het Hollandse platteland.

De spinster: Neeltje Jansdr.

De eerste die werd geïnterviewd, was Aernt Janszoon, die al kort ter sprake kwam omdat hij zijn huis had verbouwd. Aernt was een 21-jarige textielarbeider, of in zijn eigen woorden: 'drapenierder van groff wolle ende schortecleetlaicken.' Hij woonde net buiten de Hogewoerdspoort, aan het Minderbroederspad dat de stad verbond met het klooster Rodenburg (waar trouwens geen minderbroeders woonden, maar zusters van de Derde orde van de Franciscanen). Aernt woonde daar al vijf jaar, dus ongeveer vanaf zijn zestiende, 'soe mit zijn vader, zoe alleen'. Vader Jan Aerntszoon had in het huis textiel laten produceren. Hij had het gekocht van Neeltgen Jansdochter, de weduwe van Heynrick Jooste zoon. Deze Heynrick had het huis gebouwd: 'timmerde een jaer, naer zijn huys verbrandt was van de Geldersche int jaer 1528, als zy in den Haige waeren'. Net als vele anderen verwees de geïnterviewde daarmee naar de plunderende en brandschattende Gelderse troepen die het platteland rondom Leiden aandeden nadat zij in 1528 Den Haag in de as hadden gelegd. Nadat haar man Heynrick overleden was verkocht de weduwe Neeltje dit huis aan de vader van Aernt Jans zoon, voor tweehonderd gulden.

De 'weduwe Neeltje' was daarmee nog niet van het toneel verdwenen. Zij was de volgende die werd geïnterviewd, als de 41-jarige buurvrouw van Aernt Janszoon. Neeltje had eenvoudig een tweede huis gebouwd, en het eerste verkocht. Zij was hertrouwd met Claes Wouterszoon, op het moment van het interview ongeveer twee jaar terug. Claes was een 32-jarige man die 'wel 20 jaeren … knecht geweest es van Jan Aerntsz.'. De 39-jarige weduwe was dus getrouwd met de 30-jarige knecht van de man die destijds haar buurman was.[14] Claes en Neeltje verdienden de kost met textielproductie, preciezer: het maken van 'thierenteyt', een goedkope textielsoort. Claes legde uit dat zij gefaciliteerd werden door:

> … Jan Aerntsz., die altijts gewoent heeft binnen Leyden ende nochtans heeft hy zijn neeringe van thierenteyt te maicken buyten der stadt van Leyden in diversche huysen gedaen, daeroff dat hy, die spreect, zijn knecht geweest es …

Jan Aernts zoon was dus de gewiekste Leidse ondernemer die huizen buiten de stad opkocht om daar textielarbeiders – waaronder zijn zoon Aernt – aan het werk te zetten. Claes en Neeltgen werkten ook voor hem en zouden stellig binnen enkele jaren geholpen worden door Neeltgens zoontje Jan Heynricxz. 'die nu een spolertgen es ende noch te jonck omme te weven'. Jantje werd door zijn moeder, waarschijnlijk in onvervalst Rijnlands dialect, omschreven als een 'spelertje'. Dat moeder Neeltgen een woord kon gebruiken om de niet-arbeidzame fase van de kindertijd mee te omschrijven is tekenend: een paar jaar later zou de kleine Jan ongetwijfeld achter het weefgetouw gestaan hebben. Op welke leeftijd dat stond te gebeuren vertellen onze bronnen niet, maar in de 17de eeuw was zes jaar een heel gebruikelijke leeftijd om aan het werk te gaan.[15]

De slager: Luyt Roelofsz.

In 1539 merkte een tweetal korenmeters op dat er inmiddels twee vleeshouwers binnen Leiderdorp waren en 'dat Luyt Roelofs vleeshouwer meer beesten slaat dan sommigen in Leiden'.[16] De slager Luyt Roelofsz. kreeg kort

daarop bezoek van het gezelschap hoogwaardigheidsbekleders. In zijn huis vonden zij echter geen slagersattributen, maar twee weefgetouwen en een zogeheten volkom, 'daer men tierliteyt up weeft ende in volt'.[17] Op zolder bevond zich bovendien een flinke voorraad wol. Volgens de Leidenaren betrof het wol van goede kwaliteit, maar Luyt verklaarde dat het ging om 'inlandse' wol van lage kwaliteit, waarmee het goedkope 'tierliteyt' werd gemaakt – en dus niet de veel betere geïmporteerde wol waarvan de Leidse lakense stof werd geweven. Om de hoogwaardigheidsbeklederstete overtuigen liet Luyt een stuk 'tierliteyt' zien, waarvan de klerk opmerkte 'twelck fijn scheen te zijn'. Luyt verklaarde dat deze 'fijne' stof van de inlandse wol was gemaakt – 'twelck die van Leyden ontkennen'.[18]

Korte tijd later werd Luyt gedagvaard. Het was echter zijn vrouw Griete Willemsdr. die voor de raadsheren verscheen, omdat Luyt in Delft verbleef. Het echtpaar had vier kinderen, waarvan de oudste, Cornelis, in het aanpandige huis woonde. Zij vertelde:

> dat zy woent binnen den dorpe van Leyderdorp in de ambochte van Leyderdorp, es haer man een vleyshouwer van zijn amboicht, die zekere beesten sjaers slaet ende vercoopt die de gaende ende comende man.[19]

De afgelopen zes of zeven jaar had Luyt echter niet geslacht. In de plaats daarvan maakte Griete 'een stuck voerlaickens', en weefde Luyt linnen laken op de twee

Afb. 3 800-roeden-paaltje met daarop afgebeeld de Leidse sleutels, in Voorschoten, ten zuidwesten van Leiden. In 1575 werd de afstand waarbinnen de buitennering verboden was uitgebreid naar 800 roeden. http://zuidhollandiv.blogspot.nl/; foto auteur.

Afb. 4 De deugdzame vrouw spint (1555). Dirck Volkertsz. Coornhert (1519-1590), Maarten van Heemskerck (1498-1574). Rijksmuseum RP-P-1894-A-18302.

weefgetouwen. Griete nam geen blad voor de mond en verklaarde textielproductie 'zedert altijt gedaen' te hebben.[20] Een dag later, op 3 januari, was 57-jarige Luyt weer teruggekeerd uit Delft, en gaf hij zelf tekst en uitleg. Hij hield zich inderdaad in leven met weven en vollen, 'ende somtijts, ontrent Sint Jacob mit vleysshouwen'.[21]

Luyts levensverhaal vormt een mooie illustratie van de problematiek met de buitennering: hij genoot zijn opleiding als textielarbeider niet in een lakenstad zoals Leiden, maar in Leiderdorp, en werkte vervolgens in Noordwijk en elders. Luyt was geboren in Bodegraven

> … ende es comen woenen binnen tdorp van Leyderdorp int jaer 1500 ende leerde aldaer zijn amboicht van spoelen ende weven, ende tselve geleert hebbende, ginck tot Noortich ende elders diezelve zyne neeringe doende, alsoe hy eenloepen was, tottet jaer van thienen toe, dat hy zijn huysvrouwe, genaemt Griete Willems dochter, troude …

Lange tijd nog 'eenloepen': *single* in Rijnlands dialect, kwam zijn zwervend bestaan ten einde toen hij Griete huwde in 1510, en het stel zich in Leiderdorp vestigde. Hij gaf toe weleens vlees gehouwen te hebben:

Afb. 5 De hongerigen spijzen (1580-1588). Crispijn van de Passe (ca. 1564-1637), naar Maarten de Vos (1531/1532-1603). Op de ornamentele rand staan de benodigdheden voor het bakken van brood afgebeeld. Rijksmuseum RP-P-BI-6079E-2.

> Seyt, dat hy op eenige jairen wel veertich stucken beesten geslagen heeft, somtijts min, somtijts meer.[22]

Luyt paste zich dus eenvoudig aan: viel er geld te verdienen als slager, dan pakte hij zijn messen erbij en verkocht hij vlees. Maar indien een Leidse textielondernemer op zoek was naar arbeiders, kon die ook gerust bij Luyt aankloppen (afb. 6).

Luyt had in verschillende huizen in Leiderdorp gewoond, waaronder samen met zijn broer Willem Roelofs. Deze werd eveneens gedagvaard. Hij was 53 jaar oud en woonde buiten de Hogewoerdspoort, tegenover de Minderbroeders. Willem vertelde dat hij 'gaet spitten ende delven om een dachhuyere' maar 'zonder dat hy eenige poortersneeringe gedaen heeft'.[23] Echter, zijn vrouw, Jannetgen Taets (of Waernaets) 'plach haer te geneeren mit thierenteyt te maicken'.[24] Natuurlijk voerde Jannetgen slechts een deel van het proces uit: het weven besteedde zij uit.[25] De afgelopen twee of drie jaren werd dit gedaan door haar zoon Jan:

> … die een wever es van ambocht, zelver geweven tgundt, dat zijn huysvrouwe [=Jannetgen] gereet heeft …[26]

Afb. 6 Het slachten van de os. Noordelijke Nederlanden, vroege 16de eeuw. The Cloisters collection, 1970.

Deze Jan was de dans blijkbaar ontsprongen: hij werd niet gedagvaard. Desondanks geven de verklaringen van de familieleden van Luyt Roelofsz. een fraai beeld van het dorpsleven. Van de mobiliteit van plattelandsbewoners die rondtrokken op zoek naar werk, en van hun flexibiliteit en ondernemerszin. Luyt was in Leiden vooral bekend als slager, maar bleek daarnaast ook een bedreven textielarbeider. De textielnijverheid was bovendien een echte familieaangelegenheid, waarbij er werd samengewerkt en -gewoond met familieleden.

De bakker: Jacob Meeusz.

Terwijl de Leidenaren op pad waren met de raadsheren hielden zij een schuit aan. De bemanning werd aan land gesommeerd en bestond uit een 'vrouwspersoen, genaempt Sijtgen' en een jongen die zich kenbaar maakte als de zoon van Jacob Meeusz. De schuit was beladen met 'lange dubbelde roggebroeden, dewelcke de jonge zeyde te wesen 40 in getalle'.[27] Sijtgen verklaarde dat haar baas, Jacob Meeusz., regelmatig roggebrood verscheepte:

> … somtijts te achte dagen ende somtijts te 14 dagen een schuyte broets daer zeynt.[28]

De Leidenaren verklaarden dat het roggebrood vlak buiten de stad werd gelost en 'heymelicken in de stede van Leyden gebrocht', waardoor de stad accijnsinkomsten misliep.

De bestemming van het scheepsvolk was het kleine lemen huisje van Trijn Noutten, buiten de Hogewoerdspoort, en een vaste klant van bakker Jacob, die even verderop woonde. Trijn vertelde ongehuwd te zijn. Uit haar verklaringen valt op te maken dat zij bij haar vader inwoonde, totdat deze hertrouwde 'mits twelck zij heeft moeten gaen uuyten huyse'.[29] Blijkbaar was het *not done* om bij haar nieuwbakken stiefmoeder in te wonen. Haar vader schonk haar wel een erf waar zij een eigen huisje op liet bouwen: we lezen dat de raadsheren zagen hoe een stenen gevel werd opgetrokken aan de waterkant.

Trijn verkocht roggebroden, naar eigen zeggen aan 'varende luyden' – en dus niet aan de Leidse bevolking. Zij verkocht soms drie of vier, soms tien of twaalf broden per week, waarmee zij naar eigen zeggen ongeveer drie tot negen penningen Hollands verdiende – wat een zeer schamel inkomen was.[30] Zij ontving de broden van Jacob Meeusz., die aan de Wadding woonde. Eenmaal gedagvaard, wijdde Trijn veel uitvoeriger uit over haar arbeidszaam bestaan. Al toen zij nog bij haar vader en moeder woonde had 'zy alle haer leven tselve spinnen ende caerden gedaen'. Daarmee was zij doorgegaan toen zij een jaar eerder zelfstandig was gaan wonen. Bovendien had zij brood verkocht, maar niet meer sinds de publicatie van het octrooi van 11 oktober 1540, zo verklaarde zij.[31]

Trijns vader was Outgaert Pieterszoon, een oude baas van rond de 70 die buiten de Hogewoerdspoort woonde met zijn vrouw, op een stuk grond dat hij van zijn ouders had geërfd. Hij vertelde de kost te winnen door met een scheepje potaarde en kalk te transporteren. Zijn vrouw[32] deed soms aan spinnen en kaarden. Brood verkopen deed Outgaert niet meer:

> Seyt, dat hy behalven desen eertijts roggenbroot te coop te houden plach, maer overmits tcleyne gewin heeft tselve lange gelaeten.[33]

Met die onprofijtelijke handel moest dochter Trijn zich maar behelpen. Het is trouwens wel aardig om te zien dat dit kruimelwerk de handel was waarover een tweetal Leidse korenmeters zich beklaagde in 1539, toen zij spraken over de toename van het aantal bakkers in Leiderdorp, van één naar zes. Bovendien werd er volgens dit tweetal ook nog brood aangevoerd uit Warmond en De Kaag.[34] Trijn was blijkbaar niet de enige die wat bijverdiende in de broodhandel.

Zoals gememoreerd betrok Trijn haar brood van de 33-jarige Jacob Meeusz., die buiten de Witte- of Haagsepoort woonde, aan de Waddingervliet. Hij vertelde dat hij roggebroden bakte 'om wijf ende kinderen de cost te winnen'.[35] De broden leverde hij vervolgens aan Trijn Outgers, en ja, die ontving slechts drie penningen voor iedere vier broden die zij verkocht, en nee, die broden werden niet aan de Leidse man gebracht. Buiten het broodbakken was Jacob ook veeboer: 'aldaer hij vijff ofte zes coyen hout, somtijts min, somtijts meer, nae hy lant can gecrygen.' Als veeboer was Jacob afhankelijk van de hoeveelheid weiland die hij kon huren, vooral van rijke stedelingen en religieuze instellingen, die in de 16de eeuw steeds meer land aankochten. Zijn vrouw tenslotte, Mariken Aelbrechsdr., 'helpt hem tzuvel havenen ende oick backen, zonder dat zy eenighe andere neeringe ofte ambochten doen'.[36] Zoals alle geïnterviewden moest ook dit echtpaar dus eenvoudig de tering naar de nering zetten: ging dat niet als landbouwers, zoals de Leidenaren zo graag zouden zien, dan maar op een andere manier (afb. 6).

Besluit

Wat vertellen de geïnterviewden ons over het leven in een Hollands dorp? Allereerst herinneren zij ons aan de flexibiliteit van Hollandse dorpelingen. Omdat zij afhankelijk waren van de markt voor hun dagelijks brood, waren zij gedwongen tot commercialisatie. De geïnterviewden waren daarom grotendeels afhankelijk van loonarbeid. Ook elders op het platteland moest er geld verdiend worden, ofwel door arbeid,[37] dan wel door het verkopen van producten (afb. 7) – het beeld dat in dit artikel wordt geschetst is dus ook van toepassing op veel andere Hollandse dorpen.

Die flexibiliteit gold ook de woonplaats: verhuizen van de ene plaats naar de andere was vrij gebruikelijk. Dat gebeurde vaak uit bittere noodzaak. In de 16de eeuw was landbezit onder de dorpelingen zo verbrokkeld, en waren lapjes grond zo klein, dat er maar weinigen van de landbouw konden leven. Velen waren daarom gedwongen bij te verdienen in de huisnijverheid en seizoensarbeid. Aan de Leidse stadsrand was het daarom een komen en gaan van seizoenarbeiders: de priester van Leiderdorp merkte in 1514 bijvoorbeeld op dat van de 250 volwassen kerkgangers in zijn parochie er 50 seizoenarbeiders waren die 'wercken aen de steenplaetsen [en] die winters vertrecken'.[38] Deze groep raakte in toenemende mate 'onthecht': niet langer gebonden aan hun geboortegrond gingen zij op zoek naar het hoogste loon – of dat nu werd betaald door een boer op zoek naar een knecht, een opzichter op zoek naar een sjouwer, of een textielondernemer op zoek naar spinners die hij net buiten de stad aan het werk kon zetten.

De flexibele plattelandsbevolking die aan het woord

Omdat zij afhankelijk waren van de markt voor hun dagelijks brood, waren zij gedwongen tot commercialisatie

kwam tijdens de interviews, speelde een cruciale rol in de transformatie die Holland doormaakte in de 16de eeuw. De commerciële en grootschalige landbouw die opkwam, de enorme urbanisering van Holland, en ook de overzeese expansie die het gewest in de Gouden Eeuw zou kenmerken: dit alles zou nooit van de grond gekomen zijn zonder het arbeidsaanbod vanaf het platteland. Neeltje, Luyt en Jacob stonden aan de basis van deze ontwikkelingen en met hen vele duizenden anderen – aanvankelijk vooral Hollanders, later ook arbeidsmigranten die van elders in Noordwest- en Noord-Europa kwamen.[39] Wat hen bewoog hun geboortegrond te verlaten weten we niet, maar het lijkt niet te gewaagd om naar het antwoord te zoeken in de verklaringen die Neeltje, Luyt en Jacob eerder al afgaven.

Afb. 7 Boeren en boerinnen als toeschouwers bij de kruisdraging. Noordelijke Nederlanden 1480-1499. Het gezelschap draagt onder meer een kippenkorf, botervaatje en een lammetje. Museum het Catharijneconvent, ABM bh302.